

Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri

Mustafa ŞAHİN*
Serkan Volkan SARI**
Ömer ÖZER ***
Serhan Hatip ER****

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşlerini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2008-2009 eğitim ve öğretim yılının ikinci yarısında, Trabzon ilinde değişik lise türlerinde öğrenim görmekte olan (6 kız, 6 erkek) 12 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “özel durum çalışması” kullanılmıştır. Bu doğrultuda, öğrencilerin davranışlarını ve görüşlerini belirlemek amacıyla “yarı yapılandırılmış mülakat formu” kullanılmış ve her bir öğrenci ile bireysel görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde “içerik analizi” tekniği kullanılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucunda, lise öğrencilerinin farklı açılardan siber zorba davranışlara maruz kaldıkları ve zaman zaman kendilerinin de siber zorba davranışlarda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca siber zorba davranışların azaltılması hususunda öğrenci görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgular literatür çerçevesinde tartışılarak siber zorbalık konusunda hem öğrencilere, ailelerine ve eğitimcilere, hem de bu konuda gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Siber Zorbalık, Siber Kurban, İnternet Teknolojisi, Nitel Çalışma*

High School Students' Views About Their Cyber Bully Behaviours and Self-Exposition

ABSTRACT

This study aims to explain high school students' perceptions of cyber bullying behaviour. The work group of the study consists of 12 students (6 Female, 6 Male) who still attend various high schools in Trabzon in 2008- 2009 Education Year. The study has a “qualitative research approach” in which case study method has been used. A semi- structured interview form has been prepared in order to explore and identify the participants'

*Yardımcı Doçent Doktor, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, PDR Anabilim dalı. mustafa61@ktu.edu.tr.

**Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, PDR Anabilim dalı. vsari@ktu.edu.tr.

***Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, PDR Anabilim dalı.

****Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, PDR Anabilim dalı.

perceptions. The Content analysis method has been used in the process of data analysis. The results indicate that high school students have been exposed to and they themselves have performed bullying behaviours in various forms from time to time. In addition, students opinions of how to reduce cyber bullying were obtained. They were discussed within the framework of related literatur and. some suggestions were made as to cyber bullying for policy-markers , families and researchers.

Key Words: *Cyber Bullying, Cyber Victim, Technology of Internet, Qualitative Approach.*

Giriş

Ergenlik dönemi boyunca, gençler arasındaki ilişkiler büyük önem kazanır ve bu ilişkiler gençlerin sosyal ve psikolojik gelişiminde önemli yer tutar¹. Bu ilişkiler içinde olumlu olanlar gençlerin başarılı bir kimlik geliştirmesine ve toplum ile uyum içinde yaşamasına zemin hazırlarlar. Bununla beraber olumsuz ilişkiler ise bireyin ergenlik döneminde çeşitli problemler yaşamasına neden olurlar. Bireyin akranlarından gördüğü zorbalık ya da saldırganlık gibi olumsuz yaşantılar bireyin duygusal, sosyal ve psikolojik gelişimine zarar verebilir. Zorbalık, birçok genç için ergenlik döneminde yaşanan bir deneyim olarak ifade edilmektedir². Zorba davranışlar konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında araştırmacıların zorba davranışları farklı bakış açılarıyla tanımladıkları görülmektedir. Yapılan bir araştırmada zorba davranışlar, bir çocuğun diğer çocuklar üzerindeki fiziksel ve psikolojik yollarla baskı kurması ve onları incitici davranışlarda bulunması olarak ifade edilmektedir³. Zorbalık, negatif sonuçlar doğuran anti sosyal bir davranış formu olarak tanımlanmıştır⁴. Literatürde zorbalığın yaş, cinsiyet, sosyoekonomik gelir düzeyi, depresyon, anksiyete bozuklukları gibi değişkenlerle ilişkisini araştıran çok sayıda çalışma yer almaktadır⁵. Bu çalışmalar zorbalığın, zorba davranışlarda bulunan, zorba davranışlara maruz kalan (kurban) ve zorba davranışlara şahit olan öğrencilerin kişilik özelliklerini ve ileriki yaşamlarındaki toplumsal ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmektedirler.

Son yıllarda hızla gelişen yeni teknolojinin etkileri toplumun her kurumunda olduğu gibi okulları da etkilemiş ve öğrenciler bilgisayar, cep telefonu gibi yeni teknoloji ürünlerine aynı hızda sahip olmuşlardır. Bu gelişime paralel olarak, gençlerin bu araçları kullanması konusunda da çeşitli problemler yaşanmaya başlanmıştır. Bu

¹ Dan Espelage & Smith Swearer, Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here, *School Psychology Review*, Vol, 32 Num 3, 2003, p. 377.

² Dilek Şirvanlı Özen, Ergenlerde Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Yaş, Çocuk Yetiştirme Stilleri ve Benlik İmgesi ile İlişkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt 21, Sayı 58, 2006, S. 80.

³ Mona E. Solberg, Dan Olweus & Inger Endresen, Bullies and Victims at School: Are They The Same Pupils? *British Journal of Education Psychology*, 2007, Vol 77, 420.

⁴ Randie Taylor, An Evaluation of Owning Up; Impact on Perceptions of Relational Agression, Bullying, and Victimization, *Hofstra University, Department of Psychology Hemostead*, 2006, Unpressed Thesis of Doctora, p. 80.

⁵ Mitchel Bendixen, Inger Endresen & Dan Olweus, Variety and Frequency Scales of Antisocial Involvement: Which One is Better?, *Legal and Criminological Psychology*, Vol 8, 2003, p. 140.; Inger Endresen & Dan Olweus, Participation in Power Sports and Antisocial Involvement in Preadolescent and Adolescent Boys, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol 46, Num 5, 2005, p. 474.; Elizabeth Englander & Amy Muldowney, Just Turn The Darn Thing Off: Understanding Cyberbullying, *Proceedings of Persistently Safe Schools*, Vol 10, Num 4, 2007, 89.; Dan Olweus, A Useful Evaluation Design, and Effects of The Olweus Bullying Prevention Program, *Psychology, Crime & Law*, Vol 11, Num 4, 2006, p. 399.; Ken Rigby & Philip Slee, Bullying Among Australian School Children: Reported Behaviour and Attitudes Toward Victims, *The Journal of Social Psychology*, Vol 131, Num 5, 1991, p. 637.

konuda yapılan araştırmalar bugün zorbalığın yeni bir formuyla, “siber zorba” davranışlarla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir⁶. Siber zorba davranışlar, genel ifadeyle, interneti ve mobil telefon kullanımını içeren bir tür zorbalık olarak tanımlanmıştır⁷. Benzer şekilde, başka bir araştırmacı siber zorbalığı; e-posta, cep telefonu ve yazılı mesaj gönderme gibi bilgi ve iletişim teknolojilerini içeren, kişisel web sitesi çökertme ve bilgilere zarar verme gibi eğilimleri gerektiren zorba davranış türü olarak tanımlamıştır⁸. Ergenler üzerinde siber zorbalığın etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, siber zorba davranışların kasıtlı olarak bir kişi ya da gruba karşı internet ve mobil telefon vasıtasıyla gösterilen zorba davranışlar olarak belirlenmiştir⁹. Zorbalık online ortamda diğer ortamlarda olduğu gibi artmaktadır. Araştırmacılar Siber zorba davranışların, modern genç ve çocukların arasında online sosyal hayatın artmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedirler¹⁰. Siber zorba davranışların sıklığı, hangi cinsiyet ve yaş grubu tarafından gerçekleştirildiğine yönelik bazı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yaşları 10 ila 17 arasında değişen 1498 düzenli internet kullanıcısı üzerinde yapılan bir çalışmada, son bir yıl içinde katılımcıların %19 unun online olarak saldırganlık ve öfke davranışlarına maruz kaldıkları, bunlardan %84’ünün kendisinin siber zorba davranışa maruz kaldığı, % 31’i ise karşı tarafa böyle bir davranışta bulunduğu belirlenmiştir¹¹. Benzer bir araştırmaya göre Kanada da 177 ortaokul öğrencisinin siber zorba davranışlara maruz kaldığı, bunlardan %23’ünün e-posta yoluyla, %41’i cep telefonu mesajlarıyla, %35’i Chat odalarında, %32’si tanıdığı okul arkadaşlarından, %11’i okulundan tanımadığı kişilerce, %16 sı da hem tanıdığı hem tanımadığı okul arkadaşlarınca zorba davranışlara maruz kaldıkları ifade edilmiştir¹².

Türkiye’de siber zorba davranışların varlığı, nedenleri ve engellenmesi konusunda çok fazla çalışma yapılmadığı görülmektedir. Son dönemde 269 ortaokul

⁶Kyrre Breivik & Dan Olweus, Children of Divorce in a Scandinavian Welfare State: Are They Less Affected Than US Children? *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol 47, 2006, p. 69.; Juliana Raskauskas & Ann Stoltz, Involvement in Traditional and Electronic Bullying Among Adolescents, *Developmental Psychology*, Vol 43, Num 3, 2007, p. 555. ; Justin Patchin & Samuer Hinduja, Bullies Move Beyond The Schoolyard a Preliminary Look at Cyberbullying, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol 4, Num 2, 2006, p. 160. ; Gerald Rainone, Walter Schmeidler, Frank Blache & Roberth Smith, Violent Behaviour Substance Use, And Other Delinquent Behaviour Among Middle And High School Students, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol 4, Num 3, 2007, p. 258. ; Mustafa Kemal Şan ve İsmail Hira, Bilgi Toplumu: Bir Risk Olarak Özel Alanın Kayboluşu, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 2004, S. 55.

⁷ Heidi Vandebosch & Chatrine Van Cleemput, Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 4, 2008, p. 322.

⁸ Quing Li (a), Bullying in The New Playground: Research Into Cyberbullying and Cyber Victimisation, *Australasian Journal of Educational Technology*, Vol 23, Num 4, 2007, p. 445.

⁹Kirk Williams & Nancy Guerra, Prevalence and Predictors of Internet Bullying, *Journal of Adolescent Health*, Vol 41, 2007, p. 19.

¹⁰Marilyn Campell, Cyber bullying: An Old Problem in a New Guise?, *Australian Journal of Guidance and Counselling*, Vol 15, Num 1, 2005, p.69. ; Francine Dehue, Cathrine Bolman & Trijntje Volland.

Cyberbullying: Youngsters’ Experiences and Parental Perception, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 2, 2008, p. 99. ; Elizabeth Englander & Amy Muldowney, Just Turn The Darn Thing Off: Understanding Cyberbullying, *Proceedings of Persistently Safe Schools*, Vol 10, Num 4, 2007, p. 89.

¹¹Michele Ybarra & Kimberly Mitchell, Online Aggressor/targets, Aggressors, and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol 45, Num 7, 2004, p. 1370.

¹²Shaheen Sharriff, Cyber-Dilemmas in The New Millennium: School Obligations to Provide Student Safety in a Virtual School Environment, *Mgill Journal of Education*, Vol 40, Num 3, 2005, p. 129.

öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, bu öğrencilerden % 35 7'sinin zorba davranışlar gösterdikleri, %23,8'inin hem zorba davranışlar gösterdikleri hem de kurban olarak seçildikleri yalnızca %5,9'unun sadece zorba davranışlara maruz kaldığı; bunların %25'inin aile ya da arkadaşlarına siber zorba davranışlarla karşılaştıklarını anlattıkları, %30,6'sının bu duruma engelleme ya da karşı tepkide bulunma gibi davranışlar gösterdikleri ifade edilmiştir¹³. Aynı araştırmacı tarafından 695 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcıların neredeyse yarısından fazlası yazılı mesaj yoluyla siber zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir¹⁴. Yine bu dönemde yaşları 14 ila 15 arasında değişen 183 öğrenci üzerinde yapılan bir çalışmada, siber zorbalıkla karşılaşan ilkokul öğrencilerinin bunun bir şaka olduğunu düşündükleri için önemsemedikleri, ortaokul öğrencilerinin ise bu davranış karşısında öfke duygusu hissettikleri, her iki grubunda bu davranış karşısında ilk seçiminin yardım istemek olduğunu belirlenmiştir¹⁵.

Bu bilgilerden hareketle, son yıllarda literatürde siber zorbalık ile ilgili araştırmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu çalışmada kimlik kazanma çabalarının en yoğun olduğu ergenlik döneminde öğrencilerin siber zorba davranışlarda bulunma, maruz kalma ve siber zorbalığa karşı duygu ve düşüncelerinin belirlenmesi üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşlerini tespit ederek, ergenlik döneminde yaşanan siber zorbalığın tanımlanması, öğrencilerin duygu ve düşünceleri üzerinde olumsuz etkilerinin belirlenmesi ve bu konuda yapılacak diğer çalışmalara özellikle siber zorbalığı önlemeye ilişkin çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, öğrencilerin görüşlerini detaylı bir şekilde ortaya koymak amacıyla sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “özel durum çalışması” kullanılmıştır. Durum çalışmaları, bir ya da daha fazla olayın, ortamın, programın, sosyal grubun ya da diğer birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiği yöntem olarak tanımlanmaktadır¹⁶.

Örnekleme

Bu araştırma, Trabzon ilinde değişik lise türlerinde öğrenim görmekte olan 6 kız, 6 erkek olmak üzere toplam 12 öğrenci ile yürütülmüştür. Bu bağlamda araştırmada nitel araştırmalarda yoğunlukla kullanılan amaçlı örnekleme çeşidi tercih edilmiştir.

¹³ Osman Tolga Arıcak, Sinem Siyahhan, Ayşegül Uzunhasanoğlu, Sevda Sarıbeyoğlu, Songül Çıplak, Nesrin Yılmaz ve Arkadaşları, Cyberbullying Among Turkish Adolescents, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 3, 2008, p. 255.

¹⁴ Osman Tolga Arıcak, Psychiatric Symptomatology as a Predictor of Cyberbullying Among University Students, *Eurasian Journal of Educational Research*, Vol 34, 2009, p. 171.

¹⁵ Çiğdem Topçu, Özgür Baker ve Yeşim Aydın Çapa, Examination of Cyberbullying Experiences Among Turkish Students from Different School Types, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 6, 2008, p. 646.

¹⁶ Robert Yin, *Case Study Research: Design and Methods*, (2nd edition), London: Sage, 1994, p.185.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde ilk olarak, Anadolu Lisesi öğrencisi 6 kişiyle, kendilerinin maruz kaldıkları siber zorba davranışlar konusunda “odak grup görüşmesi” yapılmıştır. Odak grup görüşmesinde hedef, katılımcıların diğerlerinin görüşlerini duyabildiği ve buna göre kendi görüşleri üzerinde düşünebildiği sosyal bir ortamda, insanların bir konu ya da konular hakkında gerçekten ne düşündüklerini ortaya koymaktır¹⁷. Bu doğrultuda öğrencilerin siber zorba davranışlar hakkındaki görüşlerini belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Daha sonra bu bireylerle üçerli iki grup halinde odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve bireylerin kendi fikirlerini diğerlerinin de duyabileceği şekilde ifade etmeleri sağlanmıştır. Görüşmelerden elde edilen nitel veriler kayıt altına alınarak, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Daha sonra görüşme formunda yer alan soruların, amaca uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla bir pilot uygulama yapılmıştır. Bu doğrultuda evinde internet bulunan Anadolu Lisesi 2. sınıfında okuyan bir öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Pilot uygulamanın ardından görüşme formunda yer alan sorular tekrar gözden geçirilmiş ve değerlendirme sonuçları uzman görüşüne sunulduktan sonra, görüşmede sorulacak sorular belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Görüşme formundan elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizine geçilmeden önce ilk olarak ses kayıtlarındaki görüşmeler dinlenerek yazıya dökülmüştür. Görüşme kayıtlarının yazıya geçirilme işlemi veri kaybını önlemek amacıyla, araştırmacıların kendileri tarafından yapılmıştır. Daha sonra verilerin kodlama işlemine geçilmiştir. Kodlamalarda yer alan veriler kullanılarak bir “kod listesi” oluşturulmuştur. Daha sonra bu kodları belirli kategoriler altında açıklayabilen temalar bulunmuştur¹⁸. Temaların oluşturulması aşamasında uzman görüşüne başvurulmuş güvenirlilik artırılmaya çalışılmıştır¹⁹. İçerik analizi yapıldıktan sonra temalara ait frekanslar bulunmuş ve veriler tablolaştırılmıştır. Diğer bir ifadeyle bulgular, hem açıklamalar hem de tablolar şeklinde düzenlenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular beş kategori halinde sunulmaktadır. Bu kategoriler; öğrencilerin interneti kullanım amaç ve alanları, cinsiyet değişkenine göre sergilenen siber zorbalık davranışları ve maruz kalınan siber zorbalık davranışları, maruz kalınan siber zorbalık davranışları sonucunda yaşanan duygu ve düşünceler ile siber zorbalığın önlenmesi ya da azaltılması konusundaki öğrenci önerileridir.

¹⁷ Anita Gibbs, *Focus Groups, Social Research*, Department of Sociology, University of Surrey, Guildford, 1994, p.211.

¹⁸ Yvonna Lincoln & Egon Guba, *Naturalistic Inquiry*, CA: Sage Publications, Beverly Hills, 1984, p. 178. ; Mathew Miles & Michael Heberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, (2nd edition), CA: Sage Publications, Newbury Park, 1994, p.210.

¹⁹ Smith B. Merriam, *Qualitative Research and Case Study Applications in Education: Revised and Expanded from Case Study Research in Education*, Jossey-Bass Publications, San Francisco, 1998, p.79.

Öğrencilerin İnterneti Kullanım Amaç ve Alanları

Öğrencilere interneti kullanım amacı boyutuyla ilgili yöneltilen “İnterneti kullanmaktaki amacınız nedir?” sorusuna verilen cevaplara göre alanlar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin hangi alanları kullandığı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. İnterneti Kullanım Amaç ve Alanları

Katılımcılar	E1	E2	E3	E4	E5	E6	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Oyun	√	√	√		√			√				√
Sohbet	√						√				√	
Forum-Paylaşım		√	√									
Msn-Mail	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Ağ		√	√	√	√					√	√	√
Ödev				√		√	√	√	√	√	√	
Diğer					√	√			√			√

Öğrencilere interneti kullanım amacı boyutuyla ilgili yöneltilen “İnterneti kullanmaktaki amacınız nedir?” sorusuna verilen cevaplara göre alanlar kategorilere ayrılmış ve her bir öğrencinin hangi alanları kullandığı Tablo 1’de gösterilmiştir. Buna göre, öğrencilerin kullandıkları alanlara bakıldığında en çok kullanılan alanlar: Msn-mail (f=11), ödev (f=7), sosyal ağlar (f=7), oyun (f=6), sohbet (f=3), diğer alanlar (f=4) ve forum-paylaşım (f=2) şeklinde sıralanmıştır. Kategorilere göre frekanslara bakıldığında öğrencilerin kullanmış oldukları alanların farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Öğrencilerin Sergiledikleri Siber Zorbalık Davranışları

Öğrencilerin hangi tür siber zorbalık davranışları sergiledikleri ve sergilenen bu zorbaca davranışların cinsiyete göre göstermiş olduğu frekans değişikliği Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sergilenen Siber Zorba Davranışlar

Siber Zorba Davranışlar	Erkek(f)	Kız(f)
E-posta aracılığı ile birisine hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren mesajlar gönderme	3	0
İzin almadan bilgisayardaki bilgileri alma	1	1
Chat odasında hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren konuşmalar yapma	2	2
SMS aracılığı ile hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren mesajlar gönderme	1	1
Online oyunlarda hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren konuşmalar yapma	4	1
Özel numara ile rahatsız etme	6	3
İzinsiz fotoğraf/video çekme ve yayma	0	1
Messenger ve e-mail hesaplarının şifrelerini alarak özel mesajlara ulaşma	3	0
Toplam (f)	20	9

Tablodaki bilgilere bakıldığında en çok sergilenen siber zorba davranış erkeklerde(6) ve kızlarda(3), özel numara ile rahatsız etme davranışıdır. Bu davranışı sergileyen öğrencilerden bazılarının ifadeleri şöyledir:

E 5 “Gizli numara konusunda şanslıyım galiba. Beni arayan yada mesaj atan pek olmadı ama benim yaptığım olmuştur. Özellikle kız arkadaşlara yaparım. Yani onları oyuna falan getiriyorum bazen, biraz eğlenmek için yani. Kısacası masum şakalar benimkiler ya...”

Buradaki ifadede öğrenci, yaptığının sadece masum şakalar olduğunu düşünmektedir. Oysa zorba davranış ve şaka karıştırılmaması gereken kavramlardır. Her ne kadar ayırımını yapmak zor olsa da yarattığı sonuçlar bakımından farklılık göstermektedir.

E 4 “İlk telefon aldığım zaman rastgele numaraları arayarak işletiyordum. Şimdi pek yapmıyorum ama... Ama gizliden arayıp sapıklık yapan arkadaşlarım var yani...”

K 1 “Canım sıkılınca yaparım evet... Ya samimi olmadıklarına yapmıyorum da tanıdığım bildiğim arkadaşlarıma yapıyorum ama söylemiyorum tabi sonra yoksa onlar da yaparlar biliyorum...”

Siber zorba davranışları sergileme temasında göze çarpan erkeklerle kızlar arasındaki farktır. Siber zorba davranışları erkeklerin(20) kızlara(9) oranla çok daha fazla sergilediği görülmektedir.

Öğrencilerin Maruz Kaldıkları Siber Zorbalık Davranışları

Öğrencilerin hangi tür siber zorbalık davranışlarına maruz kaldıkları ve maruz kalınan bu zorba davranışların cinsiyete göre göstermiş olduğu frekans değişikliği Tablo 3’ te gösterilmiştir.

Tablo 3. Maruz Kalınan Siber Zorba Davranışlar

Siber Zorbalık Türü	Erkek(f)	Kız(f)
E-posta aracılığı ile birisinden hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren mesajlar alma	6	2
İzin almadan bilgisayarındaki bilgilerin alınması	0	1
Chat odasında hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren konuşmalara maruz kalma	1	1
SMS aracılığı ile hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren mesajlar alma	1	0
Online oyunlarda hakaret/cinsel içerikli/tehtid içeren konuşmalara maruz kalma	2	2
Özel numara ile rahatsız edilme	4	3
İziniz fotoğraf/videolarının çekilmesi ve yayılması	2	2
Messenger ve e-mail hesaplarının şifrelerinin alınarak özel mesajlarına ulaşılması	3	1
İnternet ortamında tanışılan birisinden zarar görme	1	0
Chat ve online oyunların oynandığı odalardan atılma	2	0
Toplam (f)	22	12

En çok maruz kalınan siber zorba davranış türü erkeklerde (6) e-posta aracılığı ile birisinden hakaret/cinsel içerikli/tehdit içeren mesajlar alma, kızlarda ise özel numaradan rahatsız edilmedir. Bu tür siber zorba davranışlara maruz kalan öğrencilerden bazılarının ifadeleri şöyledir:

E 1 “Sevmediğim arkadaşlarımdan geliyor. Onların hoşuna gitmeyen bir şey yaptığımda beni tehdit ediyorlar bazen...”

E 2 “Cinsel içerikli mailler kızlardan geliyor ya da kendini kız olarak tanıtan erkeklerden ama çoğu boş tabi. Bir kaçı ile zaten dışarıda da kavgalı olduk...”

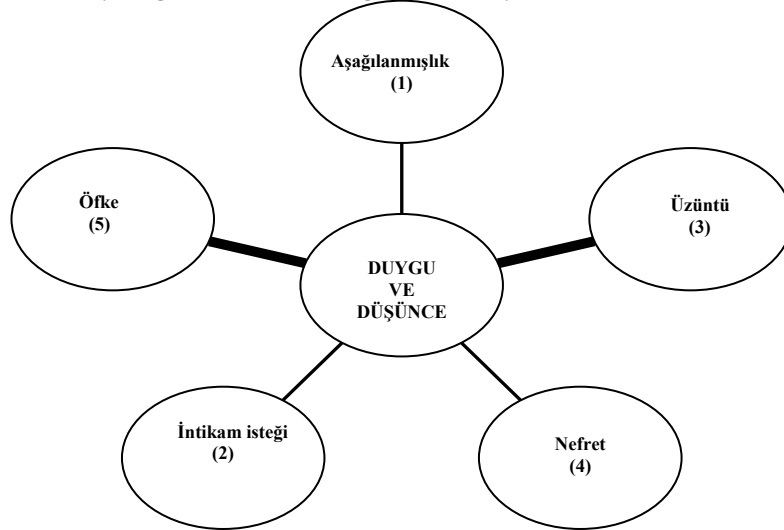
Bu öğrencinin “dışarıda da kavgalı olduk” ifadesinden de anlaşılacağı üzere sanal ortamdaki zorbalıklar gerçek hayata taşınmış ve şiddet boyutlarına ulaşmıştır.

K 6 “Tabi tanımadığım numaralar arıyor beni. Bazen yanlış aradık diyorlar sonra küfür ediyorlar, bazen de saçma sapan mesajlar geliyor özelden falan...”

Bu temada da görülmektedir ki siber zorba davranışlara maruz kalma durumu cinsiyete göre değişkenlik göstermekte, maruz kalma durumu kızlara (12) oranla erkeklerde (22) çok daha fazladır.

Öğrencilerin Siber Zorbalık Davranışlara Karşı Duygu ve Düşünceleri

Duygu ve düşünceler temasına ait kavramsal kodlamalar ve bu kavramların cinsiyete göre kullanım sıklığı Şekil 1’de yer almaktadır.

Ortalama: $12/5 = 2,4$

2,4 ve üzeri:

Şekil 1. Duygu ve Düşünceler Temasına İlişkin Kavramsal Kodlamalar ve Kavramların Kullanım Sıklığı.

Duygu ve düşünceler temasına ait kavramsal kodlamalar ve bu kavramların cinsiyete göre kullanım sıklığı Şekil 1’de yer almaktadır. Buna göre, öfke ($f=5$) ve üzüntü ($f=3$) kavramlarının öğrenciler tarafından daha fazla dile getirilmesiyle bu kavramların duygu ve düşünceler temasıyla daha güçlü bir ilişki içerisinde olduğu buna karşın, intikam düşüncesi ($f=2$), nefret ($f=1$) ve aşağılanmışlık ($f=1$) kavramlarının tema ile daha zayıf bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca maruz kalınan

siber zorba davranışlar sonucunda da dile getirilen duygu ve düşünceler cinsiyete göre farklılık göstermiştir. İfade edilen duygular incelendiğinde öfkenin (E1, E2, E5, K2, K5) kızlar ve erkekler arasında ortak olarak yaşanan tek duygu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca diğer duygulara bakıldığında, üzüntü (K1, K3, K6) ve aşağılanmışlık (K4) duygusunu sadece kızların; nefreti (E4) ve intikam isteğini (E6) ise sadece erkeklerin yaşadığı tespit edilmiştir.

Öğrenci Önerileri

Siber zorbalığın önlenmesi ya da azaltılması konusunda öğrencilerin görüşlerini almak amacıyla öğrencilere yöneltilen “Siber zorbalığın önlenmesi ya da azaltılması için sence öğretmenler, aileler ve bireyler ne yapabilirler?” sorusu, öğrencilerin bu konudaki görüşlerini ifade etmelerini sağlamıştır. Öğrenciler öğretmenlere, ailelere ve bireylere birtakım sorumluluklar yüklemiş ve neler yapabileceklerine ilişkin önerilerde bulunmuşlardır.

Öğrenciler, öğretmenlerin bazı çalışmalar yapmaları gerektiğini belirtmiş (9) ve bu konudaki görüşlerini ifade ederken en çok “bilgilendirme” kavramını kullanmışlardır. Öğrenciler tarafından öğretmenlere yüklenen sorumluluklar, öğrencilerin “*Öğretmenler seminerler düzenleyip öğrencilere internet kullanımı ile ilgili bilgiler vermelidir. Öğretmenler bu konuda aktif olmalı ve öğrencileri aydınlatıp onları yönlendirmelidir*” ifadeleri ile açıkça özetlenebilir. Bu ifadeler doğrultusunda okullarda internet kullanımı ile ilgili yeterli bilgilendirme yapılmadığı ya da yapılan bilgilendirmelerin tüm öğrencileri kapsamadığı sonucuna varılabilir.

Bazı öğrenciler de öğretmenlerin herhangi bir şey yapamayacağını belirtmiştir (3). Bu öğrenciler görüşlerini dile getirirken “*Öğretmenlerin bir şey yapabileceğini düşünmüyorum. Yapmak isteyen zaten yapar*” şeklinde konuşmuşlardır.

Öğrencilerin ailelere yönelik önerilerine bakıldığında, ailelerin internet kullanımı ile ilgili birtakım sorumlulukları yerine getirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin aile sorumluluğu konusundaki görüşleri (12) “*Aileler öncelikle çocuklarıyla ilgilenmelidir. Yeterli ilgiyi alan çocuklar beklide internete bu kadar yönelmez. Çocuklarının internet kullanımını denetlemeli, gerektiğinde bilgilendirme yapmalı ve hatta interneti engelleyen şifreler kullanmalıdırlar. Bunlarla beraber çocuklarını çok fazla sıklamamalı, dolayısıyla onların bir süre sonra bilgisayardan ve internetten sıkılmalarını sağlayabilirler*” şeklinde özetlenebilir.

Son olarak internet kullanan bireyler hakkındaki görüşlerini (10) dile getiren öğrenciler, bireylerin bilinçli olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu anlamdaki görüşleri “*Bireyler bilgisayarı ve interneti kullanırken dikkatli olmalı, herkese güvenmemeli, dıyarlı olmalı ve gerektiğinde ilgili yerlere şikâyetlerde bulunmalıdırlar. Bunun yanında bilgisayarda fazla zaman geçirmemek için başka aktivitelere yönelmeli ve olabildiğince bilinçli davranmalılar*” şeklinde özetlenebilir. Bireylerin yapması gerekenler konusunda herhangi bir görüş bildirmeyen (2) öğrencilerde bulunmaktadır. Bu öğrenciler “*fikrim yok*” ve “*birey ne yapmalı bilmiyorum açıkçası*” şeklinde konuşmuşlardır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bilgi toplumuna yön ve şekil veren enformasyon teknolojilerinin insanlığa sunmuş olduğu kolaylık ve faydalarının yanı sıra taşıdığı ciddi risk ve sıkıntılarının olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Bu teknolojiler kontrol dışı kullanıldığında, özellikle çocukların ve gençlerin gelişimleri üzerinde bazı olumsuz etkilere neden

olabilmektedirler. Bu olumsuz etkilerin tespit edilmesi, engellenmesi ve ortadan kaldırılması çocuklar ve gençler açısından olduğu kadar toplum sağlığı açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda lise öğrencileri üzerinde “Siber Zorba Davranışların” incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır;

Öğrencilere interneti kullanım amacı boyutuyla ilgili yöneltilen “İnterneti kullanmaktaki amacınız nedir?” sorusuna verilen cevaplarda, kategorilere göre frekanslara bakıldığında öğrencilerin interneti kullanım alanlarında farklılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre, öğrencilerin kullandıkları alanlara bakıldığında en çok kullanılan alanlar: Msn-mail (f=11), ödev (f=7), sosyal ağlar (f=7), oyun (f=6), sohbet (f=3), diğer alanlar (f=4) ve forum-paylaşım (f=2) şeklinde sıralanmıştır. İnternet bağımlılığı üzerine yapılan bir çalışmada, gençlerin interneti kullanma alanları; oyun oynama, tv izleme, sosyal ağlarda Chat programları kullanma, ders çalışma olarak ifade edilmiştir²⁰. Özellikle online iletişim araçlarının ve sitelerinin (Messenger, Facebook vb.) kontrolsüz kullanımının gençler üzerinde olumsuz etkileri olduğu yapılan araştırmalarda doğrulanmıştır. Bu konuda yapılan bir araştırmada yaşları 12 ila 15 arasında değişen ve son 6 aydır düzenli internet kullanıcısı olan 663 öğrenci içinde, internet bağımlılığına en çok (MSN) Messenger gibi online iletişim araçlarını kullanan bireylerin yakalandığı sonucuna varılmıştır²¹. Ayrıca son dönemde yapılan bir çalışmada, Facebook sosyal iletişim ağına halen hesabı bulunan 172 üniversite öğrencisi içinde, gençlerin internet başında çok fazla zaman harcadıkları, bu gibi ağlarda arkadaş bulma, mesajlaşma, veri paylaşma gibi iletişim yöntemleri kullandıkları, zaman zaman istemedikleri kişilerce rahatsız edildikleri (tanışma isteği, resim vs. yayınlama, reklam gönderme vb.) ve bu durumunda zamanla onları iletişimde istek kaybına sürüklediği sonucuna varılmıştır²². Sonuç olarak araştırma bulgusu literatürdeki sonuçlar arasında paralellik bulunduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmanın bir diğer bulgusu, öğrenciler arasında en çok sergilenen siber zorba davranışın erkeklerde (f=6) ve kızlarda (f=3) “özel numara ile rahatsız etme” davranışı olduğudur. Bunun dışında erkeklerde en çok işaretlenen ikinci davranış “Online oyunlarda hakaret/cinsel içerikli/tehdit içeren konuşmalar yapma” olarak belirlenirken kızlarda “Chat odasında hakaret/cinsel içerikli/tehdit içeren konuşmalar yapma” olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Siber zorba davranışları sergileme konusunda erkeklerin (f=20) kızlara (f=9) oranla çok daha fazla sergiledikleri sonucuna varılmıştır. Bu konuda düzenli olarak internet kullanan 148 ortaokul ve lise öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun siber zorba davranışları okul dışında gerçekleştirdiği ve çoğunluğun bu davranışı cep telefonu ile rahatsız edici mesaj gönderme yoluyla yaptığı sonucuna varılmıştır²³. Yine son dönemde 264 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bir

²⁰ Kimberly Young, Internet Addiction, *Symptoms, Evaluation, And Treatment*, Vol 17, Num 2, 1999, p. 13.

²¹ Regina Van Eijden, Gert Jan Meerkerk, Ad Vermulst, Renkse Spijkerman, & Rutger Engels. Online Communication, Compulsive Internet Use, and Psychosocial Well-Being Among Adolescents: A Longitudinal Study, *American Psychological Association*, Vol 44, 2008, p. 659.

²² Pavica Sheldon, The Relationship Between Unwillingness-to-Communicate and Students' Facebook Use, *Journal of Media Psychology*, Vol 20, 2009, p. 69.

²³ Quing Li(b), Cyberbullying in Schools; A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, Vol 27, Num 2, 2007, p. 159.

elektronik iletişim aracı kullanarak siber zorba davranışlar gösterdiği tespit edilmiştir³⁵. Ayrıca aynı çalışmada cinsiyet ile siber zorba davranışlar arasındaki ilişki incelenmiş ve erkek öğrencilerin kızlardan daha çok siber zorba davranışlar gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde bu doğrultuda verilere rastlanmaktadır²⁴. Öğrencilerin bu konuya ilişkin görüşleri ile diğer araştırma sonuçları arasında paralellik bulunmaktadır.

Öğrencilerin hangi tür siber zorbalık davranışlarına maruz kaldıkları ve maruz kalınan bu zorbaca davranışların cinsiyete göre göstermiş olduğu değişime yönelik yapılan içerik analizi sonuçlarına göre, en çok maruz kalınan siber zorba davranış türü erkeklerde (f=6) “e-posta aracılığı ile birisinden hakaret/cinsel içerikli/tehdit içeren mesajlar alma”, kızlarda (f=3) ise “özel numaradan rahatsız edilme” olduğu sonucuna varılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre erkeklerin (f=22) kızlara oranla (f=12) siber zorba davranışlara daha çok maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışmada, bir öğrencinin siber zorbalık yaşantısından yola çıkarak, internet ortamında bireylerin birbirleri hakkında olumsuz yorumlarda buldukları, herkesçe bilinmeyen özelliklerinin başkalarıyla paylaşıldığı ve böylece bireyin kişilik haklarının çiğnendiğini belirtmektedir²⁵. Bu konuda lise öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin en çok kullandıkları siber zorbalık türünün SMS yoluyla atılan rahatsız edici mesajlar olduğu ve öğretmenlerin bazılarının cep telefonu kullanmadıkları için bu konu hakkında çok şey bilmedikleri ve müdahalede geciktikleri belirlenmiştir²⁶.

Öğrencilerin siber zorba davranışlarla ilgili duygu ve düşüncelerini incelendiği içerik analizi sonuçlarına göre, öfke (f=5) ve üzüntü (f=3) kavramlarının öğrenciler tarafından daha fazla dile getirildiği buna karşın, intikam düşüncesi (f=2), nefret (f=1) ve aşağılanmışlık (f=1) düşünceleriyle daha az karşılaşıldığı ifade edilebilir. Ayrıca maruz kalınan siber zorba davranışlar sonucunda da dile getirilen duygu ve düşünceler cinsiyete göre farklılık göstermiştir. Buna göre öfke duygusunun kızlar ve erkekler arasında ortak olarak yaşanan tek duygu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca diğer duygulara bakıldığında, üzüntü ve aşağılanmışlık duygusunu sadece kızların; nefreti ve intikam isteğini ise sadece erkeklerin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu konuda, düzenli internet kullanıcısı olan 695 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, düşmanca duygular ve psikotik belirtilerin siber zorbalığı anlamlı olarak yordayan iki temel değişken olduğu sonucuna varılmıştır²⁷. Bunun yanında, elektronik zorbalık

³⁵ Patricia Agatston, Robin Kowalski & Susan Limber, Students' Perspectives on Cyber Bullying, *Journal of Adolescent Health*, Vol 41, Num 59, 2007, p.60.

²⁴ Arıca, a.g.m., p. 169. ; Özgür Baker ve Fatma Kavşut, Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık, *Eurasian Journal of Educational Research*, Vol 27, 2007, p.37. ; Robert Derr, Sexuelle Gewalt in den Neuen Medien: Herausforderung für den Kinder- und Jugendschutz, *Monatsschr Kinderheilkd*, Vol 157, 2009, p. 451. ; Robert Diden, Ron Scholte, Hubert Korzilius, Jan H. Demoor, Anne Vermeulaen, Mark O'reilly, et al., Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings, *Developmental Neurorehabilitation*, Vol 12, Num 3, 2009, p. 152. ; Kris Varjas, Christopher Henrich, & Joel Meyers. Urban Middle School Students' Perceptions of Bullying, Cyberbullying, and School Safety, *Journal of School Violence*, Vol 8, 2009, p.164.

²⁵ Sameer Hinduja & Justin Patjin Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization, *Deviant Behavior*, Vol 29, 2008, p. 134.

²⁶ Campell, a.g.m., p. 67.

²⁷ Arıca, a.g.m., p. 169.

deneyimi yaşamış bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada, online olarak zorba davranışlara maruz kalan bireylerin büyük çoğunluğunun bu davranıştan sonra “öfke ve hayal kırıklığı duyguları” yaşadıkları ifade edilmiştir²⁸.

Son olarak çalışma grubuna katılan öğrencilere “siber zorba davranışların önlenmesi ya da azaltılması için sizce öğretmenler ve aileler neler yapabilirler?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrenciler genel olarak şunları ifade etmişlerdir;

“Okullarda siber zorba davranışlarla ilgili bilgilendirme yapılmadığı, öğretmenlerin bu konuda yeterli bilgi birikimlerinin olmadığı ve ailelerin çocukların internet kullanımına karşı daha dikkatli davranmaları gerektiği” gibi cevaplar alınmıştır.

Bunların dışında bazı öğrenciler “*fikrim yok*” ve “*birey ne yapmalı açıkçası bilmiyorum.*” şeklinde görüş belirtmişlerdir. Siber zorbalığın önlenmesi konusunda hem okul personeline hem de ailelere önemli sorumluluklar düştüğü, bu sorumluluklardan en önemlisinin çocuklara etkin süpervizyon sağlamak ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı konusunda sorumluluk duygusu ve etiksel anlayış kazandırmak olduğu ifade edilmektedir²⁹.

Öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin ifadelerine bakıldığında, gençler arasında siber zorbalığın yaşandığı ve bu yaşantılardan olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Öğrencilerin gelişimsel olarak ergenlik döneminde bulunmaları bu olumsuz yaşantıların etkisini daha da artırmaktadır. Çünkü siber zorbalık sonucu gençlerin yaşadığı olumsuz duygu ve düşünceler kimlik kazanma çabalarını ve sosyalleşme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle bu davranışlara maruz kalan gençlerin yaşadığı öfke, intikam, nefret ve aşağılanmışlık duygusu hem bireysel gelişimi hem de sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkileyen duygulardır. Bu duyguları yaşayan gençler hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmaya ve psikosozyal problemleri yaşamaya yatkın olabilmektedirler. Kısaca siber zorbalık gençlerin sağlıklı gelişimlerini tehdit eden bir durumdur.

Siber zorbalığın çocukların ve gençlerin gelişimlerini olumsuz etkilemesini önlemeye ilişkin çalışmalar yapılarak çeşitli önlemlerin alınması gerekli görülmektedir. Ebeveynlere, öğretmenlere, okul yöneticilerine ve öğrencilere teknoloji kullanımı konusunda bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Özellikle öğrencilerin internet ortamında karşılaşabileceği olumsuzluklar konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Siber zorba davranışlar konusunda okul rehberlik servisi ile öğretmenlerin, ebeveynlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin işbirliği yapması önemlidir. Okul rehberlik servisleri siber zorbalık yapan ve siber zorba davranışlara maruz kalan gençlere ilişkin psiko-egitimsel programlar hazırlayarak sorunların çözümüne katkı yapmalıdırlar. Siber zorba davranışlarda bulunan gençlere yönelik “empati eğitimi”, Siber zorba davranışlara maruz kalan öğrencilere yönelik “atılgnlık eğitimi” gibi programlar hazırlanarak siber zorbalığın olumsuz etkileri önenebilir.

²⁸ Agatston, Kowalski & Limber, *a.g.m.*, p. 60.

²⁹ Baker ve Kavşut, *a.g.m.*, p.39.

KAYNAKÇA

- Arıca Osman Tolga, Siyahhan Sinem, Uzunhasanoğlu Ayşegül, Sarıbeyoğlu Sevda, Çıplak Songül, Yılmaz Nesrin ve Arkadaşları (2008), Cyberbullying Among Turkish Adolescents, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 3, p. 255.
- Arıca, Osman Tolga (2009), Psychiatric Symptomatology as a Predictor of Cyberbullying Among University Students, *Eurasian Journal of Educational Research*, Vol 34, p. 169.
- Agatston Patricia, Kowalski Robin ve Limber Susan (2007), Students' Perspectives on Cyber Bullying, *Journal of Adolescent Health*, Vol 41, Num 59, p. 60.
- Baker, Özgür ve Kavşut, Fatma (2007), Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, Vol 27, p. 39.
- Bendixen Mitchel, Endresen Inger ve Olweus, Dan (2003), Variety and Frequency Scales of Antisocial Involvement: Which One is Better?, *Legal and Criminological Psychology*, Vol 8, p. 140.
- Breivik, Kyrre ve Olweus, Dan (2006), Children of Divorce in a Scandinavian Welfare State: Are They Less Affected Than US Children? *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol 47, p. 69.
- Campell, Marilyn (2005), Cyber bullying: An Old Problem in a New Guise?, *Australian Journal of Guidance and Counselling*, Vol 15, Num 1, p. 69.
- Dehue Francine, Bolman Cathrine ve Vollink Trijntje (2008), Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 2, p. 99.
- Derr, Robert (2009), Sexuelle Gewalt in den Neuen Medien: Herausforderung für den Kinder- und Jugendschutz, *Monatsschr Kinderbeilke*, Vol 157, p. 451.
- Diden Robert, Scholte Ron, Korzilius Hubert, Demoor Jan H (2009), Anne Vermeulaen, Mark O'reilly, ve Arkadaşları, Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings, *Developmental Neurorehabilitation*, Vol 12, Num 3, p. 152.
- Eijden Regina Van, Meerkerk Gert Jan, Vermulst Ad, Spijkerman Renkse, ve Engels Rutger (2008), Online Communication, Compulsive Internet Use, and Psychosocial Well-Being Among Adolescents: A Longitudinal Study, *American Psychological Association*, Vol 44, p. 659.
- Endresen, Inger ve Olweus, Dan (2005), Participation in Power Sports and Antisocial Involvement in Preadolescent and Adolescent Boys, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol 46, Num 5, p. 474.
- Englander, Elizabeth ve Muldowney, Amy (2007), Just Turn The Darn Thing Off: Understanding Cyberbullying. *Proceedings of Persistently Safe Schools*, Vol 10, Num 4, p. 89.
- Espelage, Dan ve Swearer, Smith (2003), Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here, *School Psychology Review*, Vol, 32 Num. 3, p. 377.
- Gibbs, Anita (1994), *Focus Groups, Social Research*, Department of Sociology, University of Surrey, Guildford, p.211.
- Hinduja, Sameer ve Patjin, Justin (2008), Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization, *Deviant Behavior*, Vol 29, p.134.
- Li, Qing (2007a), Bullying in The New Playground: Research Into Cyberbullying and Cyber Victimization, *Australasian Journal of Educational Technology*, Vol 23, Num 4, p. 445.
- Li, Qing (2007b), Cyberbullying in Schools;A Research of Gender Differences, *School Psychology International*, Vol 27, Num 2, p. 159.
- Lincoln, Yvonna ve Guba, Egon (1984), *Naturalistic Inquiry*, CA: Sage Publications, Beverly Hills, p. 178.

- Merriam, Smith B (1998), *Qualitative Research and Case Study Applications in Education: Revised and Expanded from Case Study Research in Education*, Jossey-Bass Publications, San Francisco, p.79.
- Miles, Mathew ve Heberman, Mitchael (1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, (2nd edition), CA: Sage Publications, Newbury Park, p.210.
- Olweus, Dan (2006), A Useful Evaluation Design, and Effects of The Olweus Bullying Prevention Program, *Psychology, Crime & Law*, Vol 11, Num 4, p. 399.
- Şirvanlı Özen, Dilek (2006), Ergenlerde Akran Zorbalığına Maruz Kalmanın Yaş, Çocuk Yetiştirme Stilleri ve Benlik İmgesi ile İlişkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt 21, Sayı 58, S. 80.
- Patchin, Justin ve Hinduja, Samuer (2006), Bullies Move Beyond The Schoolyard a Preliminary Look at Cyberbullying, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol 4, Num 2, p. 160.
- Rainone Gerald, Schmeidler Walter, Blache Frank ve Smith Roberth (2007). Violent Behaviour Substance Use, And Other Delinquent Behaviour Among Middle And High School Students. *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol 4, Num 3, p. 258.
- Raskauskas, Juliana ve Stoltz, Ann (2007), Involvement in Traditional and Electronic Bullying Among Adolescents, *Developmental Psychology*, Vol 43, Num 3, p. 555.
- Rigby, Ken ve Slee, Philip (1991), Bullying Among Australian School Children: Reported Behaviour and Attitudes Toward Victims, *The Journal of Social Psychology*, Vol 131, Num 5, p. 637.
- Sharriff, Shaheen (2005), Cyber-Dilemmas in The New Millennium: School Obligations to Provide Student Safety in a Virtual School Environment, *Mcgill Journal of Education*, Vol 40, Num 3, p. 129.
- Pavicia, Sheldon (2009), The Relationship Between Unwillingness-to-Communicate and Students' Facebook Use, *Journal of Media Psychology*, Vol 20, Num 2, 69.
- Solberg Mona E, Olweus Dan ve Endresen Inger (2007), Bullies and Victims at School: Are They The Same Pupils? *British Journal of Education Psychology*, Vol 77, 420.
- Şan, Mustafa Kemal ve Hira, İsmail (2004), Bilgi Toplumu: Bir Risk Olarak Özel Alanın Kayboluşu, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, S. 55.
- Taylor, Randie (2006), An Evaluation of Owning Up; Impact on Perceptions of Relational Agression, Bullying, and Victimization, *Hofstra University, Department of Psychology Hemstead*, Unpressed Thesis of Doctora, p. 80.
- Topçu Çiğdem, Baker Özgür ve Çapa Yeşim Aydın (2008), Examination of Cyberbullying Experiences Among Turkish Students from Different School Type, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 6, p. 646.
- Vandebosch, Heidi ve Cleemput, Chatrine Van (2008), Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters, *Cyberpsychology & Behaviour*, Vol 11, Num 4, p. 322.
- Varjas, Kris, Henrich Christopher, ve Meyers Joel (2009), Urban Middle School Students' Perceptions of Bullying, Cyberbullying, and School Safety, *Journal of School Violence*, Vol 8, p.164.
- Ybarra, Michele ve Mitchell, Kimberly (2004), Online Aggressor/targets, Aggressors, and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol 45, Num 7, p. 1370.
- Yin, Robert (1994), *Case Study Research: Design and Methods*, (2nd edition), London: Sage, p.185.
- Young, Kimberly (1999), Internet Addiction, *Symptoms, Evaluation, And Treatment*, Vol 17, Num 2, p. 13.
- Williams, Kirk ve Guerra, Nancy (2007), Prevalence and Predictors of Internet Bullying, *Journal of Adolescent Health*, Vol 41, p. 19.